

В. І. Чечерський, кандидат юридичних наук, доцент,
прокурор Офісу Генерального прокурора

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ ТА ПРАВА НА РЕПРОДУКТИВНИЙ ВИБІР У РАЗІ ШТУЧНОГО ПЕРЕРИВАННЯ ВАГІТНОСТІ

У міжнародних документах, конституціях та інших законодавчих актах багатьох держав містяться норми про захист життя людини до народження, які знаходять свій подальший розвиток в окремих галузях права. Як наслідок, трактуючи на власний розсуд ці положення, окремі науковці намагаються абсолютизувати право на життя, обґрунтувати наявність в ембріона та плода безумовного права народитися і заборони штучного переривання вагітності як такої, що порушує згадане природне суб'єктивне право.

Дана стаття присвячена вивченню співвідношення права на життя із правом на штучне переривання вагітності як складової частини репродуктивного вибору та права на репродуктивне відтворення.

Метою статті не є вирішення етичних чи моральних проблем штучного аборту, а необхідність вказати на існуючі підходи до вирішення питання, його відповідності сучасній концепції та ідеям природного права.

Наводяться різні підходи до розуміння моменту виникнення права на життя та, відповідно, права людини на аборт і редукцію ембріона.

Констатується, що міжнародними та вітчизняними нормативними актами захист потенційної людини до її фактичного народження не передбачає абсолютного захисту права на життя ембріона чи плода.

Водночас кожен має право на репродуктивне відтворення, складовою частиною якого є право репродуктивного вибору, і це право інколи перебуває в антагоністичній протилежності із правом на життя ненародженої людини. Підкреслюється, що ці права є фундаментальними природними правами людини, що базуються на основних природних потребах (продовження роду і самозбереження), у зв'язку із чим є рівнозначними.

Зроблено висновки, що кожна людина має право на репродуктивний вибір, який полягає у вирішенні питання про кількість дітей та інтервал між їхніми народженнями. Одним зі шляхів реалізації цього права є право на аборт і редукцію ембріона. Водночас жодне природне право не є абсолютним порівняно з іншими фундаментальними правами. Воно обмежується тими рамками, які встановлені іншими природними правами чи їх сукупністю.

З поступовим утробним розвитком плода «пріоритетність» репродуктивного вибору матері на штучне переривання вагітності поступається праву на життя потенційної дитини, і це узгоджується з концепцією природних прав людини та не порушує загального балансу їх інтересів.

Ключові слова: права людини, природні права, право на репродуктивне відтворення, репродуктивний вибір, аборт, право на життя.

V. I. Checherskiy. Relationship between right to life and the right to reproductive choice in artificial abuse of pregnancy

International instruments, constitutions and other legislative instruments of many states contain rules for the protection of human life before birth, which are further developed in certain areas of law. Consequently, interpreting these provisions at their discretion, individual scholars seek to absolutize the right to life, to justify the presence of the embryo and the fetus of the unconditional birthright and the prohibition of artificial termination of pregnancy as such that violates the aforementioned natural subjective law.

This article is devoted to the study of the relation between the right to life and the right to artificial termination of pregnancy as a component of reproductive choice and the right to reproductive procreation.

The purpose of the article is not to solve ethical or moral problems of artificial abortion, but to point to existing approaches to solving the question of the conformity of artificial abortion to modern concepts and ideas of natural law.

There are different approaches to understanding the moment when the right to life arose and, accordingly, the human right to abortion and embryo reduction.

It is stated that the protection of a potential person until his / her actual birth does not provide for the absolute protection of the right to life of the embryo or fetus by international and national regulations.

At the same time, everyone has the right to reproductive procreation, a component of which is the right of reproductive choice, and this right is sometimes antagonistic to the right to life of the unborn. It is emphasized that these rights are fundamental natural human rights, based on basic natural needs (continuation of kind and self-preservation) and therefore equal.

It is concluded that everyone has the right to a reproductive choice, which is to decide the number of children and the interval between their births. One way to exercise this right is to have the right to abortion and the embryo reduction. At the same time, no natural law is absolute in comparison with other fundamental rights. It is limited to the framework established by other natural rights or their totality.

In this regard, with the gradual fetal development of the fetus, the «priority» of the right to reproductive choice of the mother in the form of artificial termination of pregnancy is inferior to the right to life of a potential child and this is consistent with the concept of natural human rights and does not violate the overall balance of their interests.

Key words: human rights, natural rights, right to continue of genus, reproductive choice, abortion, right to life.

Постановка проблеми. Майже 80 млн жінок щорічно мають незаплановану чи небажану вагітність. Кожного року переривається приблизно 45 млн небажаних вагітностей, 19 млн із них припиняється в результаті небезпечних абортів, з яких 40% вчиняється молодими жінками віком від 15 до 24 років. Унаслідок них щорічно гине приблизно 68 тис. жінок, що становить 13% усіх випадків смерті, пов'язаної з вагітністю [1].

Сьогодні не вщухає дискусія щодо правомірності штучного переривання вагітності з огляду на всемірне визнання права людини на життя. Ці дискусії тривають щодо двох фундаментальних природних прав, а саме: права на життя та права на репродуктивний вибір як складової частини права на репродуктивне відтворення, а також їх співвідношення.

В Україні відсутній спеціальний закон, який би регулював права людини в репродуктивній сфері, зокрема пов'язані з реалізацією репродуктивного вибору. Тому дослідження правомочностей людини в цій сфері, співвідношення права на життя та права на репродуктивне відтворення залишається гострою необхідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рогляд питання правомірності абортів крізь призму права людини на життя неодноразово було предметом дослідження вітчизняних і закордонних науковців. Значну увагу цій тематиці присвячено О. Вінгловською, М. Громовчук, Т. Длугопольською, А. Зайцевою, А. Ковлером, О. Перевозчиковою, Г. Романовським, О. Синегубом, Р. Стефанчуком, А. Циммерманом та багатьма іншими. Проте ними переважно розглянуто правомірність абортів або суто крізь призму права на життя, або у співвідношенні із правом на повагу до приватного життя. Майже ніким із них не оцінювалася можливість штучного переривання вагітності в розрізі фундаментального права людини на репродуктивне відтворення та права на репродуктивний вибір.

Мета статті полягає в дослідженні існуючих підходів про відповідність права на штучне переривання вагітності сучасній концепції й ідеям природного права, а також співвідношення права на репродуктивний вибір і права на життя потенційної людини до її народження.

Виклад основного матеріалу. Із часу офіційного закріплення в міжнародному праві репродуктивних прав людини науковцями та практиками обговорюється проблематика співвідношення права на життя і права на аборт, правового статусу ембріона, прав ненародженого.

Уважаємо, що розвиток сучасних технологій дозволяє дещо розширити поняття штучного переривання вагітності. Під ним варто мати на увазі не тільки аборт у його класичному розумінні, але і редукцію ембріона, яка відбувається на ранній стадії після запліднення.

Концептуально головним у співвідношенні права на штучне переривання вагітності (як репродуктивного вибору) і права на життя ненародженого є питання свободи. Чи мають батьки, передусім генетична матір, свободу, вибір щодо продовження власного роду в разі, коли відбулося запліднення? Що превалює, свобода репродуктивного вибору чи інтереси ненародженого?

Із практичного погляду важливим постає питання про те, з якого часу треба брати відлік виникнення невідчужуваних і непорушних особистих прав і свобод у людини, зокрема права на життя: з моменту запліднення, на певній стадії формування плода чи з народження. Ще більш складним дане питання постає у зв'язку з можливістю запліднення за допомогою методики *in vitro*.

Проблематика права на аборт і редукцію ембріона перетворилася на ядро більш масштабної ідеологічної боротьби, що зачіпає такі інститути, як сім'я, материнство і батьківство, та для багатьох стала лакмусовим папером для визначення демократичності та соціальної, гуманістичної спрямованості суспільства. Кожна зі сторін цього ідеологічного протистояння опирається на ті самі принципи, проте надає їм власного тлумачення. Інколи складно відповісти, що є гуманнішим, заборонити аборт чи дозволити його.

Наприклад, у 17-річній К.Л. із Перу під час вагітності діагностували аненцефалію плода – внутрішньоутробну ваду його розвитку, яка стовідсотково призводить до летального результату. Керівництво клініки їй відмовило в аборті. Народжена дитина прожила лише чотири дні, а жінка зазнала серйозного потрясіння, потребувала психіатричного лікування [2].

Загалом всі підходи до моменту виникнення права на життя та можливості переривання вагітності можна розділити на:

а) абсолютний, який ґрунтується на абсолютній цінності людського ембріона на всіх етапах розвитку, його праві на народження та праві на життя, яке виникає з моменту запліднення. Його прихильники заперечують право на аборт або допускають як виняток, коли існує загроза для життя матері;

б) ліберальний, який наполягає, що ембріон має незначну цінність і не може бути визнаний суб'єктом права до фізіологічного народження. Його прихильники цілковито підтримують право на штучне переривання вагітності та репродуктивний вибір, зокрема за бажанням жінки;

в) поміркований, що пов'язує право на життя ембріона з певним рівнем його розвитку та досягнення життєздатності.

Одним із головних зауважень до цих підходів є те, що переважно зосереджується увага тільки на моменті виникнення життя і права на життя, а не на його співвідношенні з іншими правами. Водночас саме це є основним.

Уважаємо, що не варто плутати такі подібні та водночас абсолютно різні поняття, як «життя», «життя людини як біосоціальної істоти», «право на життя», «захист життя», а також моменти їх виникнення. Крім

того, значна кількість науковців розглядають право на штучне переривання вагітності лише крізь призму права на життя, без огляду на інші права, а також їх співвідношення, зокрема із правом на репродуктивний вибір як складовою частиною права на репродуктивне відтворення.

З іншого боку, також не варто об'єднувати штучне переривання вагітності як репродуктивний вибір щодо кількості дітей та часу між їхнім народженням з абортom, учиненим з іншою метою чи мотивів. Наприклад, свідомої вагітності з метою вчинення абортu на різних строках вагітності з метою подальшого продажу абортovаних матеріалів для власного збагачення [3, с. 175].

Прихильники абсолютизації права на життя та визнання його найвищої цінності серед інших прав пропонують розширити рамки конституційної правоздатності з метою визнання суб'єктом права на життя людини з моменту запліднення, підтримують принцип неприпустимості завдання шкоди життю людських ембріонів, а також є супротивниками права на штучне переривання вагітності та права людини на репродуктивний вибір.

Наприклад, А. Зайцева стверджує, що відповідно до досягнень сучасної ембріології об'єкт природного права на життя належить людині з моменту зачаття. Ембріон є істота: 1) самостійна; 2) жива; 3) людська. Крім того, визнання гідності кожної людини ґрунтується на презумпції її неповторності, індивідуальності. Зачаття і розвиток ембріона є фізіологічним підтвердженням унікальності кожної людини, його самоцінності, а значить, гідності. З моменту зачаття бере початок індивідуальність особистості нової людини. Із цього моменту з'являється основа для правового визнання цієї конкретної людини найвищою цінністю для держави [4, с. 17–18].

Окремі дослідники вважають народження дитини обов'язком жінки, а аборт – зловживання нею правом, особистим безвідповідальним ставленням. А. Цимерман наголошує, що жінка буквально і формально сприймає право вирішувати питання свого материнства, не приділяє належної уваги репродуктивним функціям, не задумується про наслідки та дитину, тобто зловживає своїм правом. «Материнством називається здатність жінки до народження дітей», із цього виходить, що коли жінка вагітна, вона вже мати, і відповідно до вимог Конституції повинна турбуватися про свою дитину незалежно від того, чи бажає вона появи її на світ [5, с. 279].

Водночас не меншою є кількість противників вищезазначеного підходу, зокрема щодо обґрунтованості прирівнювання правового статусу зиготи, ембріона чи плода до народженої дитини.

В. Репін колись писав: «Будь-яке рішення у новій сфері не може ухвалюватися виключно з біоетичних або моральних міркувань <...>. Прихильники ідеології «про-лайф» прирівнюють якість життя працьківських клітин і людей. Це рівнозначно знаку рівності між біологічним потенціалом плодovих кісточок і дерева» [6, с. 3].

Поборники свободи репродуктивного вибору обстоюють позицію права людини на штучне переривання вагітності, тобто самостійного та вільного ухвалення рішення щодо кількості дітей та часу між їх народженнями. Отже, право жінки на аборт пов'язане із правом на планування сім'ї, що включає в себе право на запобігання небажаній вагітності.

Т. Длугопольська зауважує: «Повага до жінки не дозволяє ставитись до неї як до засобу відтворення нового покоління. Тому в цьому сенсі ми не можемо відмовитись від операцій штучного переривання вагітності. При законодавчому регулюванні абортів необхідно враховувати право жінки самостійно розпоряджатися ситуацією щодо наявної вагітності, а також базуватись на принципах попередження проведення кримінальних штучних переривань вагітності; декларування і впровадження державної політики, спрямованої на зменшення кількості абортів як засобу регулювання народжуваності. При такому підході існує велика ймовірність створення якісної нормативно-правової бази, яка ґрунтуватиметься на компромісі між правами і законними інтересами матері та прагненням держави і суспільства забезпечити право на життя ще ненародженої дитини» [7, с. 57].

Розмірковуючи про право на аборт, Майкл Тулей згадує про класичну вимогу самосвідомості, згідно з якою організм має право на життя тільки якщо він усвідомлює себе «як постійний суб'єкт досвіду та інших психічних станів». Особистісна ідентичність складається із причинно-наслідкових і психологічних зв'язків, насамперед із пам'яті. Оскільки людський плід ще не розвинув адекватних розумових здібностей, це не індивід із суб'єктом свідомості, який буде існувати пізніше. Тобто плід, поки він не є суб'єктом свідомості, є іншою сутністю, поки він не здобуде пам'ять та інші когнітивні здібності [8, с. 3]. Виходячи із цього, він робить висновок, що аборти є морально виправданими.

Міжнародне право дотепер не дало точного визначення слову «дитина» і моменту, з якого починається її захист правом і законом. У преамбулі Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 р. вказано: «Дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження». У свою чергу, у ст. 1 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. передбачено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Проте ці акти не дають чіткої відповіді про момент появи в дитини чи потенційної дитини певних особистих прав, передусім права на життя, а підкреслюють особливий режим їх правового захисту.

Аналіз судових рішень, зокрема Міжамериканського та Європейського судів з прав людини, також дозволяє констатувати, що в міжнародному праві немає однозначного підходу до визначення моменту початку життя та права на життя в ембріона. Дане питання залишається на розсуд держав-членів.

Упродовж останніх десятиліть усе більше науковців, практиків, правових інституцій схиляються до позиції, що за конкуренції права на життя ненародженої дитини та права біологічних батьків, передусім матері, на репродуктивний вибір перевага повинна віддаватися останньому.

Неабияку роль тут відіграли рішення вищих судів і органів конституційної юрисдикції, які вимушені були розглядати це складне питання крізь призму норм Конституції, верховенства права та природних прав. У прецедентних судових рішеннях зазначається, що, незважаючи на наявність у держави легітимної зацікавленості в цінності пренатального життя, право на життя до народження не існує, а заходи, що вживаються державою для захисту пренатального життя, не повинні суперечити фундаментальним правам жінок.

Суди в Аргентині, Болівії, Бразилії, Колумбії, Непалі, Словаччині вперше застосували стандарти щодо абортів під час вирішення справ. Вони лібералізували національні закони, розширивши доступ жінок до послуг штучного переривання вагітності за серйозних обставин.

Висловлюючи своє бачення щодо співвідношення права людини на життя та права людини на свободу репродуктивного вибору як складову частину фундаментального права на репродуктивне відтворення, зазначимо таке.

По-перше, доки не народиться жива дитина, варто говорити не стільки про ненароджену дитину, скільки про потенційну дитину, яка може тільки народитися в майбутньому за умови успішної вагітності. Нагадаємо, що навіть поява ембріона в тілі матері ще не гарантує його життєздатності. Лише більш ніж за тиждень після запліднення зародок прикріплюється до організму матері, із цього моменту починається процес обміну речовин між матір'ю і дитиною, що є основою повноцінного визрівання ембріона.

Крім того, як достеменно відомо, ембріон здатний ділитися в більш пізні терміни, ніж 5 днів. Етьєн Болє виклав таку позицію: «Розмежування між ембріоном, плодом і людиною є умовним. Це належить до таємниці життя, але науці абсолютно відомо, що впродовж перших двох тижнів із моменту запліднення ембріон не може вважатися індивідумом (individuals – той, кого не можна поділити), оскільки на цій стадії він може поділитися й утворити близнюків. У момент же запліднення, з невідомих поки що науці причин, замість ембріона може розвинути пухлина – хоріоепітеліома» [9, с. 37].

По-друге, у нормах Конституції України не передбачено переваги права на життя над іншими фундаментальними природними правами людини, зокрема й честі та гідності. У зв'язку із цим складно погодитися з тими науковцями, які вважають, що життя кожної людини завжди є вищою цінністю порівняно з іншими суспільно-правовими цінностями, а право на життя за своєю природою в системі інших прав посідає основне системоутворююче місце (А. Зайцева [4, с. 14], Я. Кузьменко [10, с. 25], М. Мокосєєва [11, с. 98] тощо). Ними аборт розглядається тільки в контексті права на життя, основну увагу здебільшого приділено лише питанню, коли саме виникає останнє (з моменту зачаття, імплантації, певного утробного розвитку чи народження).

Підкреслимо, що людство знає багато прикладів упродовж своєї історії, коли життя цінилося менше, ніж свобода, честь і гідність. Для безлічі осіб саме останні цінності були найголовнішими, найважливішими. У будь-якій війні життя людини покладається на терези поряд з іншими цінностями, які стають пріоритетом, а захист Вітчизни, зокрема ціною власного життя, – найголовнішим обов'язком. Недарма в деяких конституціях саме гідність, недоторканість особи, право на особистий розвиток є першими статтями, якими починається розділ Основного закону, що присвячений правам людини. Наприклад, гл. 2 Конституції Грузії «Основні права людини» розпочинається зі ст. 9, яка захищає недоторканість людської гідності, а право на життя врегульовано ст. 10.

Отже, на наш погляд, немає беззаперечних підстав стверджувати, що право на життя є тим суб'єктивним правом, яке виникає з моменту запліднення і яке має найвищий пріоритет серед усіх суб'єктивних прав, зокрема над правом на репродуктивне відтворення і його складовою частиною – правом на репродуктивний вибір. Підкреслимо, що ці права є фундаментальними природними правами людини, що базуються на основних природних потребах (продовження роду і самозбереження), у зв'язку із чим є рівнозначними.

Водночас право на репродуктивний вибір, як і інші природні та невідчужувані права, теж не може бути безмежним і безумовним. Ідеться про необхідність пошуку балансу між правом на життя потенційної дитини та свободою репродуктивного вибору. І нині цей баланс чітко простежується через поступове обмеження права на штучне переривання вагітності, що пов'язано з терміном вагітності та розвитком плода, через встановлення державою сукупності умов (соціальних і медичних чинників), які можуть бути для цього підставою. Чим більший термін вагітності, тим менше залишається соціальних чинників для проведення абарту, а на пізніх строках він узагалі може здійснюватися тільки на підставі медичних показань.

На нашу думку, окрім іншого, це пояснюється розвитком ембріона, плода, унаслідок чого він чим далі, тим більше набуває рис і ознак, які характерні народженій дитині. Крім того, чим ближче до пологів, тим вищою є вірогідність успішної вагітності, а отже, потенційна ймовірність народження. Такий підхід сприяє збалансуванню інтересів матері та ненародженої дитини.

Висновки. З урахуванням наведеного можна зробити такі висновки. Кожна людина має право на репродуктивний вибір, який полягає у вирішенні питання про кількість дітей та інтервал між їх народженням. Одним зі шляхів реалізації цього права є право на аборт і редукцію ембріона.

З поступовим утробним розвитком плода «пріоритетність» права на репродуктивний вибір матері у виді штучного переривання вагітності поступається праву на життя потенційної дитини, і це узгоджується з концепцією природних прав.

Список використаних джерел:

1. Стратегия в области репродуктивного здоровья в целях ускорения прогресса в направлении достижения международных целей и задач в области развития. URL: https://www.who.int/reproductivehealth/publications/general/RHR_04_8/ru/ (дата звернення: 24.12.2019).
2. К.Л. против Перу, КПЧ, обращение № 1153/2003, Док. ООН № CCPR/C/85/d/1153/2003 (2005 г.).
3. Черевко К. Використання абортів матеріалів: кримінально-правовий аспект. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1 (9). С. 174–185.
4. Зайцева А. Жизнь человека как объект конституционно-правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Москва, 2009. 28 с.
5. Циммерман А. К вопросу о злоупотреблении соматическими правами: искусственное прерывание беременности (аборт). *Вестник Тверского государственного университета. Серия «Право»*. 2012. Вып. 29. С. 277–285.
6. Машко Н. Пределы действия права на жизнь: трактовка в национальном законодательстве и практика Европейского суда по правам человека. *Журнал международного права и международных отношений*. 2008. № 2. С. 3–8.
7. Длугопольська Т. Правова природа репродуктивних прав фізичних осіб. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. № 6. С. 103–107.
8. Neština M. Riešenia problému interrupciivnáleze Ústavného súdu SR. *Testimonia theologica*. Rocnik V. 2011. Č. 2–12.
9. Щербина Є., Гердова К. Правовий статус ембріона людини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Т. 3. С. 36–40.
10. Кузьменко Я. Загальна характеристика права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 26–30.
11. Мокосеева М. Проблемы реализации права человека на жизнь. *Марийский юридический вестник*. 2013. № 10. С. 98–108.